

Maruzsné Sebó Katalin

Életkép-töredékek

Zoltán Bárkányi Valkán prózájának pilisi szlovák világából

Zoltán *Bárkányi Valkán* (1941) a kesztölczi születésű szlovák nemzetiségű író, újságíró, szerkesztő a kortárs magyarországi szlovák irodalom emblemikus személyisége. Eddigi írói munkássága folyamán öt önálló kötettel lépett az olvasók elé (*Vzplanutie, Fellobbanás* - 1987; *Návrat, Visszatérés* - 1998; *Vianoce tetky Karovej, Kara néne karácsonya* - 2009; *Pivnica, Pince* - 2011; *Jabloň, Almafa* - 2013). Prózájának világát a pilisi táj varázsa, a szőlőtermelő vidék sajátosságos miliója s e természeti környezethez alkalmazkodó és ragaszkodó, a szlovák kultúrával átítatott hétköznapi, dolgozó emberek mindennapjainak ábrázolása tölti ki. Ezek a szereplők nem hangoztatják, hanem belülről élik meg, a maga természetességében hordozzák a szlovákságukat. Megnyilvánulásaikban hiába is keresnénk a szlovák identitás transzparens jegyeit. Csupán a sorok között sejlik fel halvány utalás többkultúrájúságukra, s ez így rokonszenves. Az alábbi írás Valkán prózáján keresztül vezet el az érdeklődőt ebbe a sajátosságos közösségbe.

Zoltán Bárkányi Valkán történeteinek tágabb epikai tere a hegyes, dombos, erdővel, rétekkel, legelőkkel és szőlőskertekkel övezett pilisi táj, melybe beleolvadnak az apró, szlovákok lakta falvak, köztük az elbeszélte történetek helyszíne, a szerző szülőfaluja is. Valkán az innen elszármazott, az élet megpróbáltatásai által megedzett, gyökereihez viszszaátogató fiú nézőpontjából szemléli létének egykori helyszínét. Az ifjúsága színterére visszatérő, a valamikori önmagát kereső férfi azonban nem tudja nem észrevenni, hogy az idő múlásával az emlékekben őrzött világ mára kifordult sarkából, s hajdanvolt otthonossága már csak nyomokban fedezhető fel. Az író ennek a felkavaró élménynek a mentén a jelen és a múlt ellentételezésére épülő nyomvonalon halad. Így jelöli ki mondanivalójának sarokpontjait: a gyökerekről való leválás és a hozzájuk való visszatérés mozzanatát, a nemzedékek közötti konfliktusokat s a hozzájuk kapcsolódó járulékos következményeket (a hagyományos életforma felbomlását, a falu és a város szembenállását, az emberek közötti kapcsolatok kiüresedését, az öregek elmagányosodását). Ezeket a jelenségeket jól példázza a szülői ház funkcióinak metamorfózisa. A szülői ház Valkán szövegeiben jelképi értelmet nyer, hiszen a szerző rendíthetetlen értéként tekint rá. A szülői ház az

ember életének centruma, a biztonság, a harmónia, a melegség, az összetartozás jelképe, ugyanakkor a hagyományok kifogyhatatlan forrása is. Az író tudatában a ház – ahonnan maga is elindult – női princípiumként érvényesül, mely az oltalmazó, megbocsájtó, elfogadó Magna materre emlékeztet. Ez az ideális kép, mely valójában már csak emlékeiben él, törvényszerűen módosul, alkalmazkodva a kor kihívásaihoz. Valkán történeteiben személyében érintett megfigyelőként rögzíti a házról – mint biztos pontról – szóló mítosz összeomlását és aggódva tapasztalja folyamatos pusztulását. A ház hagyományos jelentéseinek és feladatkörének szétesésével a család is széthullik. Ez a leépülési folyamat – mely a jelen és a múlt szembenállása mentén formálódik – az epikai szerkezet meghatározó szervező elemeként működik Valkán szövegeiben (pl. *Balkón, Hody; Búcsú, Zmarená Kúpa; Meghiúsult ház eladás*). A ház dekonstruálódását funkcióinak változásával érzékelteti szemléletesen: *szülői ház – panelház – melléképület – elhagyatott erdészház – albérlés – ágybérlet*. A fokozatosan szűkülő tér a tágasság érzéséhez szokott, városi környezetbe kényszerült idős szereplőket a bezártság és kilátástalanság állapotába kényszeríti. Az egykori *kert* szerepét a panelház erkélyéről látható *park* vagy a ház előtti *tenyérnyi zöld* nem tudja pótolni.

A folyton szűkülő világ lehangoltságot és elszigeteltséget áraszt, melyet az író egész munkásságát átható természetbarát, zöld szemlélete igyekszik feloldani. A szövegekben ez az irányultság mintegy ellenpontként feloldja az ábrázolt súlyos kortüneteket és enyhíti a felgyülemlett feszültségeket. A szerző ebben jelentős feladatot szán az általa életre keltett szereplőknek is, akik a zsigereikbe kódolt természetszeretettel némi képesek ellensúlyozni a kor sivárságát. Ezek az alakjai a szó nemes értelmében hétköznapi kisemberek, leginkább idős férfiak és asszonyok, akik még fiatalon, akaratukon kívül a történelem útvesztői (világháborúk, fogság, kitelepítés, csehszlovák-magyar lakosságcsere) hálójába kerültek. Ők képviselik a mára már kis híján teljesen letűnt hagyományos értékeket, melyekhez halálukig ragaszkodnak, s melyeket az író is magáénak érez. Valkán empátikus megfigyelő, aki alámerül alakjai lelkébe és képes arra, hogy akár jelentékte-

Maruzsné dr. Sebó Katalin a Szegedi Tudományegyetem Nemzetiségi Intézet Szlovák Tanszékének nyugalmazott munkatársa, főiskolai tanár, óraadó (sebok@jgypk.u-szeged.hu)

lennek tűnő gesztusaikból, hanglejtésükből, önkéntelen rezdüléseikből olvasni tudjon, felfejtse titkait, tetteik és viselkedésük mozgatórugóit. Ennek eredményeként képes olyan figurákat teremteni, amelyek vállukon viszik a történetet. Ilyen emlékezetes irodalmi alakok például Kara néne, Ilcsa néne, a névtelen anya figurája vagy Navrátil bácsi stb. A kisforma műfaji sajátágaiból adódóan az elbeszélte élethelyzetek egyszerű vonalvezetésűek, látszólag akár semmitmondónak tűnő mozzanatokhoz kapcsolódnak. Ilyen például többek között az *udvarsöprés*, a *bor megszívása a hordóból*, a *borivás rituáléja* vagy a *fák szeretete*. A cselekmény nem szerteágazó, a fő hangsúly a figurateremtésen van, ebben mutatkozik meg leginkább az író epikusi vénája. Az idős irodalmi alakok mellett Valkán fiatalokat is felvonultat, de a legsikeresebbek azok a művei, melyekben a régi nemzedékhez tartoznak a főszereplők. Az ő egész lényüket áthatja a pilisi táj csodálata és a vele való harmonikus együttélés, ami főleg a házat körülvevő *udvar*, a *szőlőskert* és a *gyümölcsös* odaadó gondozásában, a termények élvezetében nyilvánul meg. A természetközeli életstílushoz, melyet az idős szereplők képviselnek, szervesen kapcsolódik a hagyományok megőrzésére irányuló igyekezet is.

Az ember és természet életközösségének művészi megjelenítése az író prózapoétikájának egyik legszembetűnőbb sajátossága, melyből következtetések vonhatók le egész eddigi életművére. A továbbiakban ebből a nézőpontból igyekszem kibontani néhány „valkáni” epikusi fogást.

A ház elválaszthatatlan része az *udvar*, mely lakóinak a végtelen szabadság érzését biztosítja, mivel lehetővé teszi, hogy egybeolvadjanak a természettel. Innen rálátnak a kertre, a szőlőskertre, az erdőre, mezőre, de jó időben még a Dunára is. Az udvar a mindennapi paraszti élet, a ház körüli munkák középpontja. Manapság azonban a hagyományos életforma kihálásával szakralizálódik, mivel azok a munkafolyamatok, melyek egykor a területén zajlottak, az elődökhöz kötődtek. Ilyen átalakuláson megy keresztül például az *udvarsöprés mozzanata*, melynek hagyományos jelentése mára kiüresedett és helyét más tartalmak vették át. Az *udvarsöprés* mint hagyományos cselekvési forma jelentéshálója Valkán prózájában több alternatívát is felvet. Árulkodik a ház tulajdonosának jelleméről, lelkiségéről, környezetéhez való viszonyáról, de a hagyományok iránti elkötelezettségéről is. Ebből következik, hogy az udvar magát a ház szellemét is jelképezi. Gyakran találkozunk a szövegekben a *tisztára felsöpört udvar* motívumával, amely úgy is értelmezhető, mint egy menedéket, védelmet nyújtó tér (a házhoz hasonlóan női princípium), melyben az ember megtisztulhat és megszabadulhat bűneitől vagy reménytel tölthető fel a kor frázisai és formalitásai által kiüresedő emberi kapcsolatok okozta csalódásokból. Ezekhez a lehetséges jelentésekhez a söprést végző személy egyedi fizikai és lelki állapotára utaló tar-

talmak is társulnak. Itt is érvényesülnek az öregek által a természet ismeretéből levont tanulságok, bölcsességek. Az egyik emblematisz szereplő, Kara néne például a karácsony estére készülve fog bele a szokásos rituáléba, de észleli, hogy most tovább tart neki, mint tavaly.

„Egy éve még alig egy fél óra alatt tisztára söpörte az udvart, most pedig olyan soká tart ez a munka, hogy régen ennyi idő alatt már kiért volna a legtávolabb lévő szőlőjébe is.”

(Vianoce tetky Karovej; Kara néne karácsonya, 108. o.)

A söprés hatásfokának és erejének csökkenése eszébe juttatja az idő múlását, életerejének gyengülését, a halál közeledtét. Hasonló érzések kerítik hatalmukba az idős Vojáček bácsit is, aki:

„Megragadta a söprűt, hogy tisztára söpörje a tágas udvart. (...) Ez a munka eléggé kifárasztotta és tovább tartott neki, mint azt feltételezte.”

(Ona si ho vybrala; Ő választotta a férfit, 74. o.)

A férfit egy nő látogatása ösztönzi, aki előtt bizonyítani akarja, hogy gondos gazda, aki ereje teljében van. A nő az udvar állapotáról meg tudja állapítani, hogy milyen ember a gazda, és hogy érdemes-e vele közelebbi kapcsolatba kerülni. Valkán szereplői között azonban vannak olyanok is, akik már nincsenek olyan egészségi állapotban, hogy elvégezzék az udvar söprését. Ők, ha csak gondolatban is, de eleget tesznek a feladatnak (Balada o starkej; Ballada az öreg nénéről). Ezekből a példákban kitűnik, hogy a régi nemzedék eltűnésével lassan a hagyományos életvitel cselekvési formái is eltűnnek, amelyek a fiatalok szemében a múlt dimenziójába kerülnek át.

A szőlőtermelő vidék kihívásai nagyban meghatározzák az ott élők mindennapjait. A *szőlőskert* története beleértve a borkészítés és fogyasztás kultúráját is, szorosan összeforr a család történetével. A rövid történetek szereplői munkájuk gyümölcsét, a bort, hívó katolikusként elsősorban Krisztus vérének jelképező nedüként tisztelik. Más részről ugyanakkor az elődeik által létrehozott kulturális értéknek, a pilisi szlovák lakta régió kulturális kódjaként értelmezik. Erről árulkodnak az idős borosgazda, Jozef Kara gondolatai:

„Itt sorakozott hajdanán a pince terméskövekkel kirakott boltíve alatt tizenkét hordó, az ötven literestől egészen a hét hektósig. Mára már csak kettő maradt belőlük, azok is a kicsik közül. Tisztelettudóan álldogál előttük, ami azt jelzi, hogy a borhoz való viszonya bensőséges és baráti. Érthető is ez a hozzáállás, hiszen a saját házi készítésű bor nem csak az öröm, az erő és az élni akarás forrása. Sokkal többet jelent neki annál. Különleges kapocs köti az elődeikhez; a bor felidéri benne az ősök emlékét, mint ahogy most is, amikor eszébe jut, hogy több mint hetven évvel ezelőtt itt iszogatótt rég meghalt nagyapjával. Az akkori bor éppen olyan jó volt, mint a mostani.”

(Pivnica, Pince, 100. o.)

A hordók számának csökkenése közvetve előrevetíti az idős gazda közelgő halálát, ugyanakkor Jozef Kara előbbi elmékedései kapcsán saját borának minőségével összefüggésben fontos felismeréshez jut el. Tudatosul benne, hogy a mai minőséghez jelentősen hozzájárult családja patriarcháinak egész sora, melybe saját maga is belehelyezkedik. A különböző nemzedékek képviselői más-más életkörülmények között, gyakran kedvezőtlen politikai fordulatoknak vagy éppen a természet szeszélyeinek kitéve, kitarítottak és fokozatosan bővülő szakmai ismereteiknek köszönhetően sokat tettek a mai jó minőségű ital létrehozásáért. A borkészítéssel kapcsolatos munkálatok során az itallal foglalatossá váló személy olyan tudás birtokába jut a saját életkilátásait illetően, melyek félreérthetetlenül jelzik az elmúlás közeledtét. Jozef Kara például, amikor bort szív a hordóból, azt tapasztalja, hogy a szívás ereje gyenge, ami arra utal, hogy fizikai ereje csökkenőben van. Más szereplőknél is nyomon követhető, hogy az idő múlását a szőlő és a bor körüli események és tevékenységek kapcsán érzélik. A nagypapa az unoka felvetésére: „Ebből (a szőlőből) meglátja, finom bor lesz” – megtörtén válaszul: „Én már azt nem érem meg, én már abból nem iszom.” (Pozdrav starkých; Üdvözzöl az öregeket!, 61. o.). A bor(ívás) Valkán elbeszéléseiben többféle szerepet tölt be. Elsősorban az ünnepi (egyházi) s a hétköznapi asztal elmaradhatatlan kelléke, az étkezési szertartások kísérője, de fogyasztják különféle örömteli és szomorú eseményekkor vagy csak megszokásból is. Gyógyír a betegség és gyengeség ellen (Balada o starkej; Ballada az öreg nénéről), a békekötés eszköze (Májový mráz; Májusi fagy), az öregkori szerelem miatt érzett zavar elfedésére alkalmas eszköz (Láska nestarne; A szerelem nem múlik a korról). A szerző legújabb prózáiban a borívás hagyományos szertartása változásán keresztül is felsejlik a jelen és a múlt ellentéte, a kiháló hagyományokat felváltó, fokozatosan új hagyományá formálódó szokások, mint például a borívás eseményének átszivárgása a családi házból, családi pincéből a hétvégi házba, a szabadidős, pihenő övezetbe, ahol a szülői házban kötelező gesztusok már nem érvényesek (Záhradkári; Kerttulajdonosok).

A népi hiedelem úgy tartja, hogy a fáknek – éppúgy, mint az embereknek – saját történelmük van. Ezt a nézetet vallják a Jablůň (Almafa)¹ és a Susedia (Szomszédok) című elbeszélések szereplői is, amikor párhuzamot vonnak kedvenc öreg fáik, az almafa és a diófa, valamint a maguk élete között. Mindkét történet egy késő őszi természeti képpel indul, amely az öregség, az elmúlás, a halál szimbóluma, de utal a bőségre is, hiszen a természet ilyenkor hálálja meg a jó gazda gondoskodását. Az ősz az ember életében a mérlegkészítés időszaka is, s ezt meg is teszi mindkét elbeszélés szereplője. A természet és a közöttük lévő párhuzam hasonló állapotukból fakad, mivel életük vége felé haladó férfiakról van szó. Mindkét történet középpontjában fák állnak, melyekhez gazdáikat mély érzelmek kötik, s amikkel úgy bánnak,

mintha élő személyek lennének. Ebben az alma- és a diófa iránt megnyilvánuló gesztusban felismerhető az az ősi népi hiedelem, hogy a fákban elődeink szelleme testesül meg.² Lélektani megközelítésben a fa az ember személyiségfejlődését jelképezi, ennek alapján az „én”-nel vagy akár az „én”-hez legközelebb álló személlyel azonosítható.³ Ennek az animisztikus hitnek a jegyeit nyomon követhetjük a két férfi szeretett fájához való viszonyában. Míg Jozef Makovič kitüntető figyelmet szentel az almafának, addig szomszédja, Ján Bujna, ugyanezt teszi a diófával. Az öreg almafát éppen abban az évben ültették, amikor Jozef megszületett. Ezért szinte teljesen azonosult vele és saját magát látta benne annak ellenére, hogy eredetileg nem neki lett ültetve. A fát egy számára idegen férfi, a porta előző tulajdonosa ültette elszálló fia tiszteletére. A faültetés szertartása gyermekszületéskor a hagyomány szerint az apa kiváltsága. Az a tény azonban, hogy az almafát egy idegen férfi ültette saját fiának éppen Jozef születésekor, az apa hiányára utal.⁴ Ez a körülmény viszont Jozefet egyáltalán nem gátolja abban, hogy a fát sajátjának tekintse és őszinte szeretettel és odaadással viselje gondját. Hasonló gyengédséggel övezi diófáját Ján Bujna is, aki ellentétben szomszédjával, a fát egyenes ágon örökölte az apjától. Az idő múlásának és saját öregedésük jegyeinek megnyilvánulásait mindketten a fák változó állapotán követik nyomon, ugyanakkor élvezettel fogyasztják termésüket. Ebben a kontextusban megfigyelhetjük Valkán prózájának egyik állandó vonását: az objektív környezet szenzuális oldalról való megközelítését és az ebből adódó bizonyos fokú hedonizmust. Jozef és Ján nemcsak érzelmeikkel árasztják el, de érzékeikkel is érzélik fájukat. Élvezik az alma „levét”, „savanykás ízét” és „illatát”, az „almás és diós rétes”, a „diós haluska”, „diós kifli”, az „almapálinka” zamatát, miközben gyönyörködnek a fák „szépségében” s oltalmat nyernek „árnyékukban”.

Az almafához azonban nem csak Jozef Makovič kötődik sorsszerűen, hanem az egykori elszálló is, aki engedve a kísértésnek elhagyta szülőhelyét, hogy áttelepülhessen ősei földjére. Az almafáról viszont az elmúlt évtizedek alatt sem tudott megfelekezni és utolsó kívánságaként visszatért gyermekora helyszínére, hogy láthassa még egyszer. Az almafa sem tudta elfelejteni első tulajdonosát, hiszen a hiánya meglepő változást idézett elő fizikai megjelenésében: abba az irányba mozdult el, amerre a kitelepülő fiatalember elhagyta a szülői házat, mintha visszavárná. El is jött ez a pillanat és a vendég halálából az almafa gondozásáért feltárta Jozef előtt annak titkát, a lombok között megbúvó „varázs ágat”. Ez a motívum a népmesék igazságát idézi, melynek értelmében a jó cselekedet mindig elnyeri méltó jutalmát és utal a fák imaginárius voltára. Erről a hitről így tanúskodik a diófa gazdája:

(...) „az apám halála óta sok éve a mai napig is ezen a fán keresztül támogat és gondoskodik rólam.”

(Susedia; Szomszédok, 119. o.)

A fát ebből a nézőpontból úgy is értelmezhetjük, mint az *apa – fiú – élet* metaforáját, amennyiben őseink a fában az anyát és az apát, vagyis az elődöket tisztelték. Valkán prózájában a szülők közül az apa kerül a fókuszba, akinek virtuális alakját hosszú keresés után talán a fiú éppen a jelent, múltat és a jövőt magába foglaló almafában találta meg.

Jegyzetek:

¹ Az elbeszélés Árgyelán Erzsébet Katalin által magyar nyelvre fordított részletét a BARÁTSÁG című folyóirat közölte (2014/3., 7908-7910 o.)

² <http://eletfa.uw.hu/eletfa.html>; www.antalfairmarta.hu/konferencia/egig-ero.fa.pdf

³ www.hirthografologia.hu/regi/?lap=publ04

⁴ Valkán prózájában az apakeresés folyamata hangsúlyozottan jelen van. Az író ahhoz a nemzedékhez tartozik, amelynek a II. világháború következtében

nélkülöznie kellett az apa személyét. Valószínűleg ez az életrajzi körülmény sarkallja az apahiány ellensúlyozására, hogy különböző férfialakok ábrázolásán keresztül felvázolja apja virtuális alakját.

Felhasznált irodalom:

BÁRKÁNYI, Valkán Zoltán: Vianoce tetky Karovej. Publikácia Slovenskej menšinovej samosprávy Békášmederu a zväzu Slovákov v Maďarsku – Budapest, 2009

BÁRKÁNYI, Valkán Zoltán: Pivnica. Publikácia Slovenskej menšinovej samosprávy Békášmederu a zväzu Slovákov v Maďarsku – Budapest, 2011

BÁRKÁNYI, Valkán Zoltán: Jabloň. Croatica – Budapest, 2013

MARUZSNÉ, Sebó Katalin: Kontúry prózy Slovákov v Maďarsku (Dolnozemska tradícia v súčasnej slovenskej próze v Maďarsku). Vydavateľstvo Ivana Krasku. Nadlak – 2013

Hoczopán Anna

Az elmúlt negyedszázad román nemzetiségi történeti kutatása

A hazai románság szellemi életében a trianoni döntés súlyos helyzetet teremtett azáltal, hogy alkotó értelmisége 1918-1920 között teljes egészében Romániába települt. A közel hárommillió román nemzetiség kb. ötvenezer főre csökkent. Néhány pappal és tanítóval, akik vállalták az itt maradással járó kockázatot, nem lehetett tudományos vagy ismeretterjesztő tevékenységet kibontakoztatni. Hogy milyen súlyos volt a helyzet, jól jelzi az a körülmény, hogy a két világháború között néhány kalendáriumtól eltekintve az itt maradt románok semmit sem tudtak megjelentetni. Ebben a vonatkozásban a II. világháborút követő évtizedekben sem volt jobb a helyzet, s 1973-ig kellett várni, hogy hazai román szerzők alkotásából napvilágot lásson az első szép-irodalmi és kultúrtörténeti kötet. „Muguri” (Rügyek) címmel, a Magyarországi Demokratikus Szövetsége kiadványaként Szilágyi Péter kezdeményezéséből és szerkesztésében jelent meg. Mivel az új nemzedék a kötetben a trianoni döntés következtében akkor már több mint fél évszázada megszakadt alkotói tevékenység ígéretes folytatását látta, érdekes megemlíteni a szépirodalmi, irodalom és kultúrtörténeti írá-

sok szerzőit is: Petru Anton, Lucia Borza, Nicolae Gîndilă, Ioan Halász, Alexandru Hoțopan, Ilie Ivănuș, Lucian Magdu, Gheorghe Mihăiescu, Gheorghe Petrușan, Vasile Roxin, Gheorghe Santău. A kötetet az azóta ismert festővé vált Ștefan Oroian illusztrálta. Ez a generáció a havonta, később kéthetente, 1971-től pedig hetente megjelenő lapban, a *Foaia Românească*-ban jelentette meg irodalmi és kultúrtörténeti írásait.

Figyelemreméltó fellendülést az 1980-as évek fiataljainak színrelépése hozott. A rendszerváltás küszöbén és az azt követő négy-öt évben megjelent, nemcsak jelentősebb számban, de minőség tekintetében is figyelmet keltő történelmi és kultúrtörténeti kötetekkel a hazai románság úgy a hazai, mint a romániai tudományos életbe bekapcsolódott. A hazai román kultúrtörténeti kutatásoknak a magyarországi román származású értelmiségiek közül – a teljesség igénye nélkül megemlítve – Berényi Mária és Petrusán György szentelt kiemelkedő figyelmet.

Az idősebb nemzedékhez tartozó Petrusán György pesti egyetemi évei alatt (1958-1963) ismerkedett meg a honi románság történetével, kultúrájával s az 1848/49-es forradalom és szabadságharc

Dr. Hoczopán Anna a Szegedi Tudományegyetem Nemzetiségi Intézet Román Nyelv és Irodalom Tanszékének munkatársa, főiskolai tanár (hoczopan@jgypk.u-szeged.hu)